

TARİHSEL BİR KATEGORİ OLARAK BURJUVA MEDYA OKURYAZARLIĞI¹

Erdal DAĞTAŞ²

M. Selahattin OKUROĞLU³

ÖZ

Bu çalışma açısından belirleyici olan literatür taraması, on yedinci yüzyıldan on dokuzuncu yüzyıla dek geçen sürede, kamusal mekânlardaki okuyucunun gazete içeriklerini dönüştürme becerisini, özellikle Britanya'dan verilen örneklerle betimlemektedir. Bu bağlamda *okurluk* kavramı, erken dönem gazeteciliğe ilişkin alan yazınına Jürgen Habermas'ın kamusal alan kavramsallaştırmasıyla biraraya getirmenin anahtarı kabul edilmiştir. Medya okuryazarlığının burjuva kamusal alanı içindeki tarihsel arkaplanını günümüz toplumlarının sorunları açısından anlamlı kılan ise, Habermas'ın daha geç dönemli bir çalışması olan *İletişimsel Eylem Kuramı*'dir. *Burjuva medya okuryazarlığının* aydınlanma sürecindeki yükselişi ve sanayi kapitalizmi sonrasındaki düşüşü, yaşam-dünyası ve sistem ikiliği ekseninde açıklanabilir. Avrupa kentlerinde yaşayan tacir-zanaatkar sınıfın dünya algısının bir formu olarak Batılı modernliğin doğuşu ve ideallerinden uzaklaşması da aynı eksende deneyimlenmiştir.

Nitel yöntemler ve betimleyici sosyal bilim anlayışı bağlamında, bu çalışma toplumsal bir olgunun tarihsel örnekler üzerinden anlaşılması ve günümüzdeki varoluş koşullarının irdelenmesi amacına dönüktür. Literatür temelinde sunulan değerlendirme ise, medya okuryazarlığını dönemsel yaklaşımlar yerine farklı zamanlarda ve farklı coğrafyalarda geçerli olacak genel bir kuramsal çerçeveye oturtmanın mümkün olduğunu savunmaktadır. Böylece, burjuva medya okuryazarlığı, önceden verilen eğitim programları olmaksızın kamusal alanda kendiliğinden doğan eleştirel medya okuryazarlığı yetkinliklerinin ifadesidir. Medya okuryazarlığının ve bağlı kavramların söz konusu yetkinlikler temelinde tanımlanması kuramsal çerçevenin ve genel geçerli eğitim programlarının geliştirilmesine yardımcı kabul edilebilir. Eğitim ortamında uygulanmanın ötesinde, bireylerin günlük iletişim pratiklerine taşıyacağı yetkinlikler ise modernleşmenin yeniden yapılandırılması yönünde potansiyel taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Gazetecilik, eleştirel medya okuryazarlığı, dünya algıları, bilinç, yaşam-dünyası ve sistem, burjuva kamusal alanı.

¹ Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından Mayıs 2016 tarihinde kabul edilen "Eleştirel Medya Okuryazarlığı Kuramı: Eskişehir Okulları Ölçeğinde Bir Alan Araştırması" isimli doktora tezinin bir bölümü özetlenerek hazırlanmıştır. Bu makale, 1-4 Kasım 2017 tarihleri arasında Kocaeli Üniversitesi ve Ayvansaray Üniversitesi işbirliğiyle düzenlenen 2nd International Congress of Media and Communication Studies (ICMSC) kapsamında sözlü özet bildiri olarak sunulan "Burjuva Medya Okuryazarlığı Üzerine bir Değerlendirme" adlı çalışmanın gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir.

² Prof. Dr., Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi, Basın ve Yayın Bölümü, edagtas@anadolu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-9716-2150

³ Dr. Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü, msokuroglu@anadolu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-4468-1285

BOURGEOIS MEDIA LITERACY AS A HISTORICAL CATEGORY

ABSTRACT

Decisive for this study, the literature review is aimed at describing the competencies of readers in public spaces to transform newspaper contents, with the examples especially from Britain through the seventeenth to nineteenth centuries. In this framework, *the readership* concept is a key, bringing together the literature on early era journalism with Jürgen Habermas' conceptualization of public sphere. On the other hand, a latter work of Habermas, *Communicative Action Theory*, helps to state the historical background of media literacy in the frame of contemporary problems. Thus, the rise of bourgeois media literacy during the enlightenment and the fall of it after industrial capitalism have been explicated on the axis of *lifeworld and system* duality. The emergence of Occidental modernity as an embodiment of bourgeois worldviews, and its alienation to its Enlightenment ideals as the fragmentation of lifeworld, had been experienced in the same direction.

In the context of qualitative methods and descriptive social sciences/hermeneutics, this study purposes a comprehension of a social phenomenon through the historical examples and to examine its conditions of existence in the current era. Evaluation and conclusion based on the literature asserts the potentiality of media literacy to be grounded on a coherent theoretical frame, rather than temporary approaches. Bourgeois media literacy is an expression for self-fulfilling critical literacy competencies born in the public sphere, without any pre-determined education programs. Defining media literacy and any related concepts based on these competencies would be conducive for the development of a theoretical frame and valid educational programs against any challenges of time and place. Beyond their potential of application in education environments, critical media literacy competencies, which individuals would transfer into daily communication practices, have a potential of reconstruction of modernity.

Keywords: Journalism, critical media literacy, worldviews, consciousness, lifeworld and the system, bourgeois public sphere.

Giriş

Sosyal bilimlerin farklı alanlarından literatürün bir araya getirilmesi temelinde bir değerlendirme sunmayı amaçlayan bu çalışma, günümüzde medya okuryazarlığı çerçevesinde kabul edilen yetkinliklerin ve bağımsız kamuoyu oluşturabilme becerilerinin, modern sanayi toplumlarından önce var olduğunu savunmaktadır. Böylece medya okuryazarlığı, yirminci yüzyılda iletişim aygıtları üzerinden yayıldığı düşünülen olumsuzluklara karşı geliştirilmiş bir kavram olmanın ötesine geçmektedir.

Eleştirel medya okuryazarlığı, on yedi ve on sekizinci yüzyıllarda Atlantik kıyısı kentlerindeki burjuvazinin basın okuryazarlığı temelinde sergilediği

yetkinlikler içinde tam ifadesini bulabilir. Ancak, sanayi toplumlarında söz konusu yetkinlikler unutulmuş ve yirminci yüzyıla gelindiğinde günlük yaşamda rastlanan örnekleri yok denecek kadar azalmıştır. Bu bağlamda, 1930'lu yıllardan başlayarak okuyucu/izleyicilerin edilgen konumdan kurtulmasını amaçlayan eğitim yaklaşımları, bireyi özgürleştirme çabasının parçasıdır. Öte yandan, günümüzde dahi medyanın iletişim süreçlerindeki önceliği ve belirleyiciliği verili durum olarak kabullenilmiş gibidir. Bu durum, geçmişte matbuat üzerinden işleyen eleştirel okuryazarlık yetkinliklerinin, ayrı bir eğitim programına ihtiyaç duymadan var olduğu düşüncesine önceki medya okuryazarlığı literatürü içinde yer verilmeyişini açıklamaktadır.

Burjuva kamusal alanındaki kolektif algının ve uzlaşmaların belli başlı nitelikleri; ayrıca burjuva kamusalılığı içinde yayıncılığın yeri, Habermas (1992) tarafından uzun zaman önce betimlenmiştir. Kolektif okuryazarlığın/okurluğun, ilk gazetelerin yayına başlaması açısından üstlendiği role, basın tarihi araştırmalarında ayrıca değinilmiştir (Levy, 1999; Conboy, 2004). Ancak, burjuva kamusalılığı içerisinde gelişen kolektif yetkinliklerin, yirminci yüzyıldaki medya okuryazarlığı çerçeveleriyle benzerliği dikkatlerden kaçmıştır. Dolayısıyla, kent sakinlerinin kendi içlerinde uzlaşma ve sorunlar karşısında ilerleme arayışı içindeki eylemlerinin, kamusal mekânlardaki kendini eğitime hareketiyle birlikte sürdürülmüş olması da çalışma konusu yapılmamıştır.

Bu çalışmada, erken dönem gazetecilik tarihi ve aydınlanma dönemi kamusalılığı üzerine araştırmaları içeren literatür taraması, konuya özgün bir bakış açısı getirmeyi amaçlamaktadır. Medya okuryazarlığı kavramına yönelik tanımların sayısı uzun zaman önce 400'ü aşmıştır (Fedorov, 2003). Böylece, farklı tanım ve yaklaşımlar arasında parçalanmış bir kavramın, tarihsel örneklere dayalı çözümleme temelinde betimlenmesi bu çalışmanın başlıca önemini oluşturan unsurdur. Tarih bilgisine başvurmak, Max Weber'den günümüze nitel yöntemlerin temel yaklaşımıdır. Weber, öncelikle Karl Marx'ın tarihsel materyalizminden etkilenmiş olabilir; ancak, çalışmalarının odak noktasında tarih ve tarihsel gelişimin ürünü olan kültür yer almıştır. Dolayısıyla, toplumdaki olgulara anlam veren kültürün ve bu bütünlük

içinde doğan ekonomik gelişimin anlaşılması Weber'in yöntemini tanımlamaktadır (Giddens, 2005: ix). Bu makalede, toplumsal bir olgu olarak eleştirel medya okuryazarlığının ne olduğunun anlaşılması ve tarihsel örneklerin güncel durumla karşılaştırılması olanağının araştırılması, betimleme/anlama amacına dönük nitel çalışmanın bir örneğidir.

Tarihsel bir kategori olarak öne sürülen *burjuva medya okuryazarlığı* kavramı medya okuryazarlığı alanında bütünlüklü bir kuram inşa etmek için kilit rol üstlenebilir. Rasyonelliği, amaçlı eylem ve piyasa temelli çıkar çatışmaları olarak algılayan bir sisteme bağımlı modern toplumların, yaşam-dünyasının medyalaşması sürecinden kurtulması; bunun için de kamusal-eleştirel bilince sahip okuyucunun yeniden yaşam bulması gereklidir. Aydınlanma süresince kentsoylu sınıfların kendi kendilerine geliştirdiği yetkinlikleri model alan eğitim programları, her formattaki yayıncılığın/medyanın toplumun gereksinimleri yönünde dönüştürülmesine yönünde işlev üstlenebilir.

1. Okuyucudan Yayıncılığa Toplumsal İletişim

Matbaacılık, yayıncılık, habercilik ve haber yayıncılığı ekseninde sıralanan kavramlar bir gelişim ekseni oluşturmaktadır. Bu gelişimin, Yeniçağ ve Yakınçağ Avrupa toplumlarının ekonomik-siyasal örgütlenmeleri çerçevesinde açıklanması olasıdır. Öte yandan, toplumları örgütlenme temelinde açıklama yaklaşımı, sosyoloji biliminin anaakım uygulamaları açısından belirleyici bir tercihtir. Bu noktada Jürgen Habermas, toplumsal olguları insan algısı ve iletişim temelinde ele alan yeni bir sosyolojinin gerekliliğini vurgulamaktadır (Habermas, 1984a: xxxix). Matbuat üzerinden süren kamusal-eleştirel okuryazarlığın, medyanın ilk formu olan gazeteleri doğurduğu; dolayısıyla, medya okuryazarlığı çerçevesindeki yetkinliklerin medyadan önce var olduğu görüşü Habermas'ın vurguladığı bağlam içerisinde önemli kabul edilebilir.

Haber akışının disipline edilmesi ve belli periyoda uyan yayınların ortaya çıkması (gazeteler), ilk olarak Avrupa'da aydınlanma sürecinde görülen toplumsal olgulardır. Süreç, ekonomik ve politik değişimin toplumsal gelişim olanaklarını

arayan bir kamusallıkla birleşmesi çerçevesinde betimlenebilir. Gelişim olanaklarını arayan kamusalılık, özgürleşmeye çalışan insan bilincinin ve toplumun dünya algısındaki değişimin göstergesi kabul edilmelidir. Bir başka deyişle, erken dönem gazeteciliği kamusal alanda okuma ve tartışmayla gelişen özgürleşmiş bilincin ürünleri arasındadır. Bu ekseninde, günümüzde (eleştirel) medya okuryazarlığı çerçevesinde ifade edilen yetkinlikleri, geçmişteki burjuva kamusalılığı içerisinde tanımlamak; bu yetkinliklerin haberciliğin ortaya çıkışındaki ve dönemin toplumsal gelişimindeki rolünü irdelemek mümkündür.

Gazeteciliğin doğuşu sırasında, kamusal alandaki sivil inisiyatif, resmi otoritelerden destek görmediği gibi çoğu kez engelleme ve baskıyla karşılaşmıştır. Dolayısıyla, toplumsal/siyasal eleştiri içeren gazete/medya okuryazarlığının, bürokratik programların ya da eğitim kurumlarının desteğine gerek duymadan gelişmiş olması mümkündür. Resmi kurumların görünürdeki desteğine karşın, benzer yetkinliklere günümüzde daha az rastlanıyor olması ya da medya okuryazarlığı eğitimi programlarının verimli olmayışı gibi sorunlar da burjuva medya okuryazarlığı kavramı yardımıyla irdelenebilir.

1.1. Burjuva Medya Okuryazarlığı Temelinde Gazeteciliğin Yükselişi

On yedinci ve on dokuzuncu yüzyıllar arasında Avrupa'da yaşananlar, Immanuel Kant'ın (2001: 139) aydınlanma idealleriyle birçok açıdan tezat oluşturabilir. Coğrafi keşifler sonrası başlayan değişim, deniz aşırı ticaret ve köleliğe dayalı kolonileşme gibi olumsuz unsurları içermektedir. Sonuçta tüm bu olumsuzluklar, toplumsal gelişimin gerisindeki ekonominin dayanağıdır. Enformasyon akışı ise, kentli tacirlerin ayakta kalmasını sağlayan bilgi ihtiyacıyla ilişkili olarak gelişmiştir (Habermas, 1992: 16). Yine de deniz aşırı yayılmacılık ve kazanç hırsıyla başlamış gözüken süreçler, tarihteki önceki benzerlerinden farklı sonuçlar doğurmuştur. Zaman içinde burjuvazinin ticari rapor anlamında bilgi almaktan çok, bir sınıf halinde siyasal görüşlerini ifade etmeye ilgi duymaya başlaması bu farklılığın oluşması açısından önemlidir.

Coğrafi keşiflerin büyük ölçüde tamamlanmasından yüz yıl kadar sonra başlayan değişimin merkezindeki sınıfın bazı ayırt edici özellikleri bulunmaktadır. Tüm kıtadaki gruplar içerisinde siyasal/toplumsal eleştiriye, okumaya ve yazmaya ilgi gösterenler, sürecin başlarında sömürgecilik açısından geride kalan Kuzey Atlantik kıyası ülkelerinde yoğunlaşmıştır. Hollanda, İngiliz Adaları, Alman Hansa Kentleri ve Fransa'nın bazı bölgeleri bu çerçevede sayılabilir. Bu dönemde, değişimle ilişkili grupların diğer ayırt edici özelliği ağırlıklı olarak Protestan ve dindar olmalarıdır (Weber: 2005: 5; Colley, 2009: 85 ve 148). Bunlar kentsoyluların günlük olguları tanımlamak için oluşturdukları ortak anlamlar dünyasının ve kültürün temel unsurları olabilir. Söz konusu kentlilerin ticaret ya da imalatla geçinmeleri ise, iktisadi anlamda bir sınıf oluşturmalarını sağlamıştır. Böylece, *kendini gerçekleştirme* yönünde ilerleyen burjuva kamusalılığı yükselmiş ve gazetecilik, bu yönde eklenilen (kamusal) bir aygıt işlevi üstlenmiştir (Habermas, 1992: 97). Aynı çerçevede basın, kamusal bir okuryazarlık ile birlikte gelişim gösterdiği; siyasal gazeteciliğin ise, medya okuryazarı kamusal alanı kıta çapında bütünleşik halde tutan faktörler arasında olduğu kabul edilmelidir.

Gazetenin öncüsü denilebilecek *haber mektuplarının* (newsletters) on altıncı yüzyılın başlarından itibaren gösterdiği gelişim, kitlesel okuyuculuk ve gazetecilik arasındaki bağlantıyı açıklayan bir örnektir. Siyasal ve ticari içerikli mektuplar, başlangıçta elde yazılıyordu ve bunlara çok yüksek bedeller ödenebiliyordu (Conboy, 2004: 18). On altıncı yüzyılın sonuna doğru haber mektuplarının matbaada çoğaltılıp satışa sunulması sıradan bir uygulama haline geldi. Haberlerin topluluk halinde konuşulup tartışılması ve (biraz da dedikodu yoluyla) yeni haberlerin üretilmesi bu durumun sonucudur. Önemli bölümü asılsız olan haberlerin yayılması, devlet otoritesinin yanı sıra, doğru habere gereksinim duyan kentli ahaliyi de rahatsız etmiştir (Conboy, 2004: 19 ve 44). Çare olarak, ciddi ve doğru haberi toplayacak ya da önemsizleri eleyip basacak uzmanların ortaya çıktığı söylenebilir. Dolayısıyla, ilk gazetecilik pratikleri günümüzdeki objektiflik/yansızlık ilkesini dikkate almadan, doğruluk ve dürüstlük temelinde gelişmiştir. Düzenli habere/yoruma duyulan ilginin

gazeteciliğin öncülü olması, eleştirel boyut içeren okurluğun basını/medyayı yaratması biçiminde ifade edilebilir.

On yedinci yüzyılda, *kitlesel okuyuculuk* (readership) ve habere duyulan talep, gazetecilik formatında yayıncılığı önceleyen temel unsurdur. Matbaa sahiplerini gazete çıkartmaya yönlendirecek daha başka siyasal ya da ticari nedenler ise belirgin değildi (Harris ve Lee, 1995: 44). Bu durum, kamusal-eleştirel bir okuryazarlık ve medyanın gelişimi arasındaki bağlantıyı açıklamayı gerekli kılmaktadır.

1.2. Erken-Modern Dönemde İktidar, Toplumsal İletişim ve Basın

Avrupa’da Yeniçağ boyunca, yoğun enformasyon akışı ve ilgi sahibi okuyucu kitle karşısında devletler, duruma uyum sağlamaya çalışmıştır. Kısa cumhuriyet denemesinden sonra kurulan genç Birleşik Krallık (İngiltere) özelinde, mezhep anlaşmazlıklarının doğurduğu tehditler ve kentli mülk sahiplerinin desteğini alma gereği, iktidarı basının gelişimi için düzenleyici (hatta özendirici) olmaya itmiştir (Conboy, 2004: 44 ve 46). Kıta genelinde de bu çerçevenin geçerli olduğu kabul edilmektedir.

Ticari bir şehir burjuvazisi ortaya çıkmaya başlamıştı ve doğal eğilimi burjuvaziyi; onu geleneksel karşıtı aristokrasiden korurken bir yandan da vergi ve borç almak için kendisine bağımlı olacak merkezi güçle işbirliğine yöneltti. Monarşiler ise, ulusal kaynaklardan yararlanmayı, ticaret hacmini arttırmayı, (kamu desteğiyle) savaş açmayı ve dış ilişkileri yönetmeyi öğrendiler (Ehrenberg, 1999: 56).

Avrupa genelinde ulaşılan sonuçlar, halk olarak tanımlanan burjuva kamusunun siyasal anlamda edilgen kalmayı kabullenmediğini göstermektedir. Örgütlü devlet aygıtlarının siyasa üretimi karşısında, gazeteler yoluyla ülke içi ve ülkeler arası haberleşerek organize olan kamuoyu, siyasal gazeteciliği talep etmiş ve yine siyasal bir bakış açısıyla haberleri alımlamıştır. “Eğlencelik” olarak kabul edilen tarzda yayınlar, ilk gazetelerin ortaya çıktığı zamanlarda ve sonrasında da vardı. Ancak, kamusal alandaki okuyucunun farklılığı hafif tarzlardan uzak durup ciddi bilgi ve yorum talep etmesiydi (Conboy, 2004: 45 ve 71). Sonuçta, gazeteciliğin siyasal pratiği, hafif formatlara oranla ‘itibarlı’ görülmüştür. Dolayısıyla, dönemin

basınının özgün ekonomi politik karakteri ekseninde, hükümetler-okuyucu-yayıncı bağlamındaki ilişkiler de günümüzdekinden farklı bir sürecin parçası oldu (Conboy, 2004: 50).

2. Metinler Üzerinden Kolektif Bilinç

Liberal-eleştirel medya okuryazarlığı yaklaşımları, enformasyon akışı üzerinde kontrol hakkı talep etme, iletileri seçme ve bilinçli tüketici yetiştirme gibi ilkeler çerçevesinde tanımlanmıştır (Christ ve Potter, 1998; Potter, 2004: 9). Aydınlanma dönemi basın okuyucusunun özellikleri bu ilkelerle uyumludur. Öte yandan, burjuva kamusal alanı içerisindeki medya okuryazarlığı, bilinçli tüketici olmanın çok ötesine geçen nitelikler taşımış olmalıdır.

Jürgen Habermas'ın kavramlaştırmasıyla *burjuva kamusal alanı*, burjuvazinin ayrılarak bir sınıf haline gelmesini sağladı; basın ise, burjuvazinin kendisini ifade aracı oldu⁴ (Habermas, 1992). Etkin siyasal özne olmayı seçen ve kolektif bilinç geliştiren bu kitle, kolektif düzeyde enformasyonu çözümlendi; ardından, kendi sentezlerini yaparak bunları haber haline getirdi. Kamusal alan, gerektiğinde görüşlerini ifade etmekle yetinmeyip eyleme de dönüştürdü. Bir başka deyişle, başlangıçta devlet tarafından, basın yoluyla bilgilendirilmesi avantajlı görülen burjuvazi; giderek bağımsız şekilde haberin okuyucusu, kaynağı, dolaylı üreticisi ve gazeteciliğin nasıl yapılacağına belirleyicisi olmuştur.

...iki yüzyıllık süreç boyunca gazeteciliğin hikâyesi; -burjuvazinin toplum içinde kendi merkezi rolüne dair yaptığı pazarlığın yazılı kültür ve gazeteler üzerinden incelenmesi yoluyla- bu sınıfın gerek gazetecilik mesleğini gerekse de basın söylemini şekillendirmesinden ibaret olarak anlaşılabilir (Conboy, 2004: 45).

Habermas'a göre, Avrupa'da yayıncılık yoluyla ilerleyen süreç, basın ve onun profesyonel eleştirelliği burjuva kamusal alanı kısıtlanmasında tek bir bütün haline getirene dek sürecekti (Habermas, 1992: 51). Bu bağlamda, burjuvazinin sınıf haline

⁴ Jürgen Habermas'ın, *The Structural Transformation of the Public Sphere* isimli 1961 tarihli doçentlik tezi, temelde gazetecilik tarihi üzerine bir çalışma değildir. Habermas, burjuva aydınlanması açısından, genel anlamda yayıncılığın ve edebiyatın önemini vurgulamış; bu arada, siyasal gazeteciliğe ve kolektif okuma edimine değinmiştir.

gelişi ve siyasal aktivizmi, *kendini gerçekleştirme* sürecinin parçalarıdır⁵ (Habermas, 1992: 24).

2.1. Okuyucuların Gazeteciliği

On sekizinci yüzyıl medyası, günümüzdekine kıyasla daha az yaygın ve daha az profesyoneldi. Gazeteci, zengin ancak, henüz sermayenin yoğunlaşmasıyla kentsel mekândan yalıtılma noktasına gelmemiş bir burjuvaziye ve orta halli bireylere yakındı; hatta bunlar arasından herhangi birisiydi. Gazetelerin okuyucuya her konuda bilgi sağlama çabası vardı; öte yandan, kâğıt ucuz değildi ve sayfa adedi sınırlıydı. Bu nedenle, en önemli içerik seçilmeliydi. İdari baskılar ise, eleştirileri üstü kapalı vermeyi gerektirmekteydi⁶ (Conboy, 2004: 73). Böylece, devrin gazeteleri okuyucuyu, siyasal yorum ve eleştiriler içerisindeki yan anlamı çözümlenmeye iten sanatsal bir üslup geliştirdi (Raymond, 1999: 132). Eleştirel düşünce için birçok aracı sağlayan bu durum; aydınlanma basını, bir medya okuryazarlığı eğitimi platformu haline getirmiş olabilir. Dahası, söz konusu kendiliğinden eğitim uygulamalıydı ve okuyucuyu gazetecilik yapmaya teşvik ediyordu.

... köklü ve saygın bir gazete (*Post Man* olan ismini, bir dizi baskı sonucu *Post Boy* olarak değiştirip yayın hayatını sürdürüyordu), okuyucuların haber ve yorum yazıp kendilerine ulaştırmaları için bir sayfasını tamamen boş olarak yayımlamaktaydı (Conboy, 2004: 58).

On sekizinci yüzyılda dahi gazetelerin boş sayfa vermek yerine, reklam alma olanağı bulunuyordu. Burjuva kamusal alanı ve erken dönem gazeteciliği üzerine çalışanların çözümlendiği manzara, etkileşimli-eleştirel pedagoji anlayışının başat olduğu bir medya okuryazarlığı dersliğine benzetilebilir. Jonathan Swift ve William Defoe gibi yazar ve düşünürlerin, aynı zamanda Londra basınında gazeteci olarak çalışması ise bu duruma katkı sağlamış entelektüel desteğin örnekleridir (Conboy, 2004: 72). Erken dönem gazeteciliği açısından gazeteci, yazar ve okuyucu arasındaki ayrımların keskin olmayışı, burjuva medya okuryazarlığı kavramını gerçekleyen başka dayanaklar da sunmaktadır. Haber almak ya da okuyucunun isteğini öğrenmek

⁵ Self-actualizing, kendini var etme ya da kendini tanımlama olarak da Türkçeleştirilebilir.

⁶ Söylemi geliştiren bu durum, İngiliz yazınında hâlâ etkili olan *satirik* ve *ironik* anlatıma da katkı yaptı.

için gazeteci ve yazarlar aynı kahvehanelere devam etmekteydi. Ayrıca, yazarların orada bulunması, okuyucu-müşterilerin mekânlar arasındaki tercihinde belirleyici oluyordu⁷ (Conboy, 2004: 52). Dahası, bazı okuyucular, bilgisi ve hitabet gücüyle öne çıkmış; tartışmalar sırasında diğerlerini etkilemiştir. Bunlar, aynı kahvehaneye devam eden yazarları ve gazetenin bir sonraki baskısının içeriğini etkiliyordu. Aksi durumda, okuyucunun gazeteyi almaması söz konusuydu.

Habermas'ın kamusal alan modeli; aynı mekanda bulunan bireylerin tanışmalarını ve kolektif okumalarını merkeze almaktadır. Ayrıca, Habermas (1992: 38) edebiyat ve felsefe yazınının, en az gazeteler kadar önemli olduğu görüşünü savunmuştur. Buna karşın, basın tarihi araştırmacıları arasında haber yayıncılığının rolüne dikkat çekenler bulunmaktadır. Fritz Levy'e (1999: 32-33) göre, kamusal alan soyuttu ve on sekizinci yüzyıl gazetelerindeki söylem kamusal alanın kendisiydi. Gazetelerde başat olan söylem burjuvazinin tezlerine meşruluk sağlamış ve gelişim okuyucu ile etkileşim halinde yaşanmıştır. Levy'e göre, döneme özgü alımlama ve yeniden üretim süreçleri ekseninde eleştirel düşünce, metinler üzerine tartışan toplulukların arasında gelişmiş ve medya bu toplulukların eğitimine büyük katkı sağlamıştır.

Okuyucular, her zaman basılı materyale dayalı tartışmalardan geliştirdikleri anlamı, kendi açılarından sonuna dek götürme yetisine sahiptiler. Gazeteler tartışmalara yaptıkları bu etki yoluyla, on yedinci yüzyıl İngiltere'sinde bilgiye dayalı, ussal ve nedensel düşüncenin gelişmesine belki de en büyük katkıyı yaptılar (Levy, 1999:133).

Dünya karşısında kendini tanımlamak için yapılanlar temelde, eleştirel tartışma ve toplumsal müzakereler üzerinden diyalektik bir çerçevede yürümüştür. Öte yandan, Aydınlanma boyunca çatışma ve uzlaşılar üzerinde ilerleyen iletişim süreçleri, önceki çağlardan farklı olarak basılı metinleri kullanma olanağına sahipti. Kitle iletişiminin uzaklıkları aşma işlevi, kıta boyunca belirleyici olmuştur (Habermas, 1992: 55). Kamusal bilinç, uzaklardaki benzerleriyle haberleşebildi, basılı metinlerle beslenen tartışmalar yeni metinlere içerik sağladı, uzak mesafelere

⁷ Bazen kahvehane sahipleri de, okuyucuların talebi ve onların katılımıyla haber-yorum gazeteleri çıkarttılar. 1734'te Edward Lloyd isimli kahvehane sahibinin Londra'da çıkartmaya başladığı *The Lloyd's List*, bağımsız bir bülten olarak halen yayınıını sürdürmektedir.

ulaştı ve yeni haberler üretti. Bu bağlamda, düşüncelerin çatıştığı soyut toplumsal mekân; devletin giremediği, kendi normlarına tabi otonom ve somut bir varlığa dönüşmüştür. Bu anlamda, ticari burjuvazinin kendini gerçekleştirme süreci, siyasal-eleştirel medya okuryazarlığı hareketi olarak görülebilir.

2.2. Ekonomi Politik Çerçevesinde Okuyucunun Sadakati

Basın, söylem üzerinden verdiği mücadelede burjuvazinin iktidar sınıflarına karşı hem aracı hem de (uzamsal olmayan ve soyut) mekânı olmuştur. Burjuva eleştirel medya okuryazarlığı ise, basını yapısal bir araç şeklinde kullanmanın yöntemi ve *kolektif bilincin dili* şeklinde betimlenebilir. Burjuvazinin kendisini gerçekleştirme süreci, okunan bilgi hakkında tartışan bireylerin ortak aklı bulması ve gündemi üretmesiyle bağlantılıdır. Böylece, toplumsal müzakere süreçleri kuşaklar boyunca aktarılan bir bilinçle ve bağlamını koruyarak sürmüştür. Bu durum açısından *eleştirel yargılama* üzerine deneyim ve alıştırma önemlidir (Habermas, 1992: 13 ve 24).

Modern çağın başında; tekelleşme dışındaki güncel kapitalist olgular (devletin düzenleyici rolü, reklamcılığın etkisi/gazeteciliğin ticari karakteri ve magazinleşme⁸) basın için geçerli ya da yararlanılabilir durumdaydı. Devletlerin, kapitalizmin ve teknolojinin gelişimi bağlamında bu etkenler, günümüzde olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. Sanayileşme öncesi süreçte, iktidarların uygulamaya koyduğu vergiler ve yayıncılık imtiyazı almaya getirilen kurallar maliyetleri arttırdığı için gazete fiyatları yükselmiş; ancak, gazete okurluğu azalmamıştır. Tüm bu çerçeve içinde, gazetenin okuyucu açısından değerini piyasa içindeki değişim değerini veren fiyatla ya da günümüz tüketicisinin benimsediği gösterge değeriyle açıklamak olası değildir. Okuyucular gazeteye içsel değer ve itibar yüklemiş; ona yaşadığı anı aşan bir değer atfetmiş gibidir. Bu arada, yaygın gazeteler çekingen bir üslup takınsalar da ruhsatsız/kanun dışı yayınlar daha sert bir tarzda düşüncelerini yaymayı sürdürdüler (Conboy, 2004: 77). Öte yandan, okuyucunun gazeteyle özdeşleşmesinin

⁸ Post-fordist dönem için sayılan bu öğeler, temel kaynak olarak kabul edilebilecek olan şu çalışmada bulunabilir: Graham Murdock and Peter Golding, "For a political economy of mass communications", *The Socialist Register*, 1973(2), 205-234.

belli bir sınırının olduğu söylenebilir. Artan maliyetlerin boğuculuğu matbuatın bir kısmını sert üsluba yönlendirirken, burjuva kamuoyu genelde eleştirel ve seviyeli kaldı. Bu bağlamda eleştirel kamusal akıl, dönemin başat öznesidir (Timur, 2008: 10 ve 13).

3. Habermas'ın Modernliğe Eleştirisi Bağlamında Burjuva Yaşam-Dünyası

Habermas'ın yaşam-dünyası tanımı; dünyadaki olgulara ve yaşama anlam verme, meşru olanı kararlaştırma, karşılıklı anlama gibi nitelikleri çerçevesinde Alman fenomenoloji çalışmalarının tanımıyla örtüşmektedir (Habermas, 1984a: 69-71; 1984b: 74). Ancak, fenomenolojiyle ilgili kavramları, eşitsiz dağılım ve bilişsel sömürgeleşme gibi sorunlar çerçevesinde ele almıştır. Bu bağlam içinde Habermas, ekonomiden kültüre, toplumsal yaşamın işleyişini insan iletişimi temelinde açıklayan yeni bir sosyoloji inşa etme düşüncesini seslendirmiştir (Habermas, 1984a: xxxix).

Modernlik, toplumu organik totalite olarak kabullenen bir yaklaşıma ve bunun yansıması olan sisteme bağımlıdır. Örgütlü çıkar ve güç ilişkilerini üretmeye dayalı *sistemin* belirlediği algısal pratikler, yaşam-dünyasından ayrıdır (Habermas, 1984b: 113 ve 118). Sistem, yaşam-dünyasını baskı altına alarak bireylerin bilişsel gelişimini ve toplumsallaşma biçimlerini etkilemektedir. Ancak, yaşam-dünyası, bireylerin çevresindeki gerçekliği tanımlaması; ayrıca, eylemlerin rasyonel ve ahlaki olup olmadığı konusunda ölçütler sağlaması bağlamında vazgeçilmezdir (Habermas, 1984a: 34). Bu çerçevede *iletişimsel akılcılık; düşünme öncesi uzlaş*ı yardımıyla yararlı, etkili, doğru ve meşru olanı birarada belirlemeyi olası kılmaktadır. Sistemin, araçsal akıl ve çıkara-dönük amaçlı eylem temelindeki meşruluk ya da akılcılık ölçütleri ise, gerçekte yaşam-dünyasının sömürülmesini gerektirir. Böylece Habermas'ın eleştirisinin yararlı, iyi ve doğru tanımlarına yönelik ölçütler arasındaki bağlantıları koparan bir modernlik anlayışını sorguladığı söylenebilir.

Yaşam-dünyası insan türünün evrensel eğilimlerinden doğmaktadır; sistem ise, ekonomi politiğin konusu olan ilişkiler çerçevesinde dönemsel ve stratejiktir. Günümüz modern toplumlarının sistemi, on dokuzuncu yüzyıldaki kapitalist sanayi toplumundan doğmuştur. Bu toplumun bireylere ve eylemlere değer biçmek ya da

olgulara anlam vermek için kullandığı ölçütler, dünya algısının bir biçimi olarak modern sisteme karşılık gelmektedir. Dolayısıyla, sistem görünürde örgütlenme ve ilişki biçimlerinden oluştuğu halde, sistemi yeniden üreten süreçler en fazla iletişim alanında gözlenmektedir. Modern bireyler, karşı karşıya kaldıkları eylemlere, çoğu kez zorla ya da stratejik kandırmayla rıza gösteren nesnelere konumundadır. Bu durumda, eylemlerin niteliğine uzlaşıyla karar vermek ya da bu amaçla eleştirel ölçütler geliştirmek için kullanılacak yollar kapanmaktadır. Sonuç, toplumun yaşam-dünyasının parçalanması, kriz halinin sürekli olması ve sosyo-psikolojik patolojilerin yaygınlaşmasıdır (Habermas, 1984b: 143-144). Bir başka deyişle, iletişimsel akla ve eleştirel düşünmeye duyulan gereksinim, kriz üretmeden sürebilen tutarlı toplumsallaşmaya duyulan gereksinimdir.

Sistem için temel süreç olan *iletişimin medyalaşması*, öncelikli olarak, yayıncılığın mevcut durumuyla ilişkili kabul edilebilir. Kitle iletişim tüm formları gibi gazeteler de uzun zaman önce sistemin aygıtı haline gelmiştir. Öte yandan, gazetecilik, günümüz toplumunun bütünleşme araçları arasındadır ya da bu yönde kullanılacak potansiyele sahiptir (Habermas: 1984b: 330). Böylece, burjuva kamusal alanından doğan erken dönem gazeteciliği ve kentli grupların eleştirel okuryazarlık yetkinlikleri Habermas'ın olgunluk dönemi çalışmaları ekseninde bir kez daha ele alınabilir.

4. Medyalaşma Karşısında Eleştirel Medya Okuryazarlığı

Habermas'ın çalışmaları önceki *eleştirel kuram* düşünürlerinin çalışmaları ile birlikte irdelenmelidir. Aydınlanma eleştirisi ve aydınlanma idealleri ile modernlik arasındaki çelişkiler (Horkheimer ve Adorno, 1995); ayrıca *bilincin şeyleşmesi* kavramı (Lukács, 1991) bu çerçevede dikkate alınabilir. 1961 tarihli *Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümü* (Habermas, 1992) ve *İletişimsel Eylem Kuramı* (1984a ve 1984b) söz konusu eksenin parçaları olarak değerlendirildiğinde bütüncül bir modernlik eleştirisi ortaya çıkmaktadır. Medya okuryazarlığı yetkinlerinin burjuva kamusal alanı içinde nasıl gerçeklik kazanabildiği sorusu da iletişimsel eylem kuramı çerçevesinde farklı zaman ve coğrafyalara uygun bir açıklamaya kavuşmaktadır.

Aydınlanma dönemi burjuvazisi, gazetecilik başta olmak üzere birçok toplumsal olguya kendi yaklaşımıyla anlam vermiş ve eylemlerinin meşruluğunu savunabilmiştir. Gazete okuyuculuğu üzerinden gerçekleşen eleştirel medya okuryazarlığı, burjuva kamusal alanındaki yaşam-dünyasının ve iletişimsel rasyonelliğin görünümleri arasında kabul edilebilir. Baskı ya da yönlendirmeye direnen eleştirelilik ve bu eleştireliliğin belirlediği kolektif bilinç de kentli sınıfın yaşam-dünyasının yansımasıdır. Böylece burjuvazi, tarihteki rolünü üstlenmek ve kendini gerçekleştirmek yönünde güçlü bir eğilimi korumuştur. Söz konusu eğilim, *araçsal akılcılık* ve *çıkara dönük-amaçlı eylem* çerçevesiyle sınırlandırılmayan tercihleri desteklemiş olabilir. Tacir ya da imalatçı sermayedarlar açısından para ve güç, siyasal içeriğin muhatabı olmayı sağladığı ve aristokrasiyi müzakereye zorladığı oranda önemli olmuştur. Sonraki dönemde, kamusal alanın yeniden feodalleşmesi ekseninde burjuvazi haz dünyasına kapanmıştır (Habermas, 1992). Sermaye ölçeği çok daha büyüyen sanayi burjuvazisinin dünya algısı değişmiştir ve olguların algısal karşılığı farklılaşmıştır.

SONUÇ

Medya okuryazarlığı, eleştirel medya okuryazarlığı ya da bunların tarihsel/güncel görünümleri büyük ölçüde Avrupa kökenli toplumlara aittir. Böylece, bu çalışmada medya okuryazarlığının kuramsal çerçevesi için özetlenen kamusal okuryazarlığın basını doğurmasının tarihi aynı zamanda, Türkiye'nin ve çevresine topladığı geniş bir coğrafyanın tarih dışı kalmasının tarihidir. Öte yandan, medya okuryazarlığı eğitimi alanında Türkiye'de yaşanan aksamalardan yola çıkan bu çalışma, çoğu ülkede benzer sorunların görülebildiği gerçeği karşısında, genel bir çözümün arayışına yönelmiştir. Yine de, kuramsal olarak tutarlı temeldeki eleştirel medya okuryazarlığı eğitiminin önemi, Türkiye açısından farklı bir çerçevede anlaşılabilir. Eleştirel düşünmenin ve medya okuryazarlığının, tarihsel süreç içinde merkezin dışında kalmış toplumlara, kendilerini ve modernliği sorgulayarak yeniden tarihin öznesi olmaları için katkı sağlayacağı açıktır. Bu bağlamda, Türkiye'nin yer almadığı on yedi ve onsekizinci yüzyıl kamusal alanının irdelenmesi, Avrupa merkezci bir tarih anlayışına dayalı değildir. Avrupa'nın nasıl merkez olabildiğinin anlaşılması,

eleştirel medya okuryazarlığını olası kılan toplumsal yönelimin anlaşılması için gereklidir. Milli eğitim bürokrasisinin, eleştirel medya okuryazarlığını özgür bırakması ve koşulsuz desteklemesi ise, lütuf değil, gelişim yolunda kendi kendisine tanıyabileceği bir şanstır.

Basının sistemin iletişim aygıtına dönüşmediği; aksine kamusal alanın kontrolünde olabildiği koşullarda, günümüzde eleştirel medya okuryazarlığı çerçevesine giren yetkinliklerin okuyucu grupları tarafından geliştirildiği düşüncesi bu çalışmanın temel savıdır. Bu anlamda, ticari burjuvazinin kendini gerçekleştirme süreci, siyasal-eleştirel okuryazarlık hareketidir. Bu sürecin, büyük ölçüde medyanın ilk biçimi olan gazeteler üzerinden ilerlemesi, kamusal alandaki okuyucuların yetkinlikleri ile eleştirel medya okuryazarlığı kavramı arasında özdeşlik kurmaya olanak vermektedir. Böylece, on yedinci yüzyılda nitelikleri belirginleşen kamusal alandaki gazete okuryazarlığı, günümüz eleştirel medya okuryazarlığı eğitimi için model oluşturabilir.

Burjuva medya okuryazarlığı, modern çağın öncesinde yaşananların farklı bir açıdan ele alınması çerçevesinde temel kavram kabul edildiğinde, eleştirel medya okuryazarlığının kavramsal çerçevesini belirlemeye yardımcıdır. Çok sayıda tanım ve yaklaşım arasında parçalanmış medya okuryazarlığı alanında temel bir kuramsal bağlam inşa edilmesi, temel nitelikleri üzerinde uzlaşmış eğitim programlarının uygulanmasına da öncülük edecektir.

Medya okuryazarlığı, siyasal ve kültürel anlamda eleştirel olmalı ve kapsadığı yetkinlikler yaşam-dünyasının tanımıyla örtüşmelidir. Medya okuryazarlığı izlenceleri söz konusu olduğunda temel kavramlar, “(bireysel ya da örgütsel) çıkara dönük olmayan; sorgulama, uzlaşma ve iletişim yetileri” ile tutarlı toplumsallaşma temelindeki “doğal ön kabullerin yansımaları” çerçevesinde özetlenebilir (Habermas, 1987b: 73-74). Erken dönemde gazetecilik, bu kavramlar çerçevesinde biraraya gelen bireylerin öncülüğünde gelişmiş ve uzun zaman kamusal alanın parçası olmuştur. Günümüz toplumunda, okul çağında ya da yetişkinler için, eleştirel düşünme yetkinliklerini kazanım olarak kabul edecek medya okuryazarlığı eğitimi,

katılımcıların/öğrencilerin tarihsel süreçte kendi rollerini belirlemesi ve etkin özneler/yurttaşlar olmak için ilk adımı atmaları biçiminde düşünülmelidir.

KAYNAKÇA

- ADORNO, Theodor W. ve HORKHEIMER, Max (1995). *Aydınlanmanın Diyalektiği: Felsefi fragmanlar* (Çev: O. Özügül) İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- CHRIST, William and POTTER, William J. (1998). "Media Literacy, Media Education, and the Academy". *Journal of Communication*, 48(1), 5-15.
- COLLEY, Linda (2009). *Britons: Forging the Nation 1707-1837. (Revised Edition)*. New Haven: Yale University Press.
- CONBOY, Martin D. (2004). *Journalism: A Critical History*. London: Sage Publications.
- EHRENBERG, John. (1999). *Civil Society: The Critical History of an Idea*. New York: NYU Press.
- FEDOROV, Alexander (2003). "Media Education and Media Literacy: Experts' Opinions". <https://ssrn.com/abstract=2626372> Erişim tarihi 28.03.2018.
- GIDDENS, Anthony (2005). Introduction. *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*. (Eng. Trans. Talcott Parsons with an Introduction by Anthony Giddens) London: Routledge., p. xvii-xxiv.
- HABERMAS, Jürgen. (1984a). *The Theory of Communicative Action: Reason and the Rationalization of Society, Vol.1*. (Eng. Trans. Thomas McCarthy ve Jürgen Habermas) Boston, MA: Beacon Press.
- HABERMAS, Jürgen. (1984b). *The Theory of Communicative Action: Lifeworld and System-A Critique of Functionalist Reason, Vol. 2*. (Eng. Trans. Thomas McCarthy ve Jürgen Habermas). Boston, MA: Beacon Press.
- HABERMAS Jürgen (1992). *The Structural Transformation of The Public Sphere: An Inquiry into a Category of Bourgeois Society*. Cambridge: Polity Press.

- HARRIS, Michael and LEE, Allan. (1995). *The Press in English Society from the Seventeenth to the Nineteenth Century*. Toronto: London and Toronto Assoc. Univ. Presses.
- KANT, Immanuel (2001). *Answering the Question: What is Enlightenment?* (Eng. Trans. and Editor) Allan Wood ve Thomas K. Abbott. *Basic Writings of Immanuel Kant*. Toronto: Random House Inc., p. 135-142.
- LEVY, Fritz J. (1999). *The Decorum of News*. (Editor) Joad Raymond. *News, Newspapers and Society in Early Modern Britain*. London: Frank Cass Publications Co.
- LUKACS, György (1999). *History & Class Consciousness: Studies in Marxist Dialectics*. (Eng. Trans: Roger Livingstone). Massachusettes: MIT Press.
- MURDOCK, Graham ve GOLDING, Peter (1973). "For a Political Economy of Mass Communications". *The Socialist Register*, 1973(2), p. 205-234.
- RAYMOND, Joad (1999). *The Newspaper, Public Opinion, and The Public Sphere in The Seventeenth Century*. (Editor) Joad Raymond. *News, Newspapers and Society in Early Modern Britain*. Londra: Frank Cass Publications Co.
- TİMUR, Timur (2008). *Habermas'ı Okumak*. İstanbul: Yordam Kitap.
- WEBER, Max (2005). *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism* (Eng. Trans Talcott Parsons, an Introduction with Anthony Giddens) London: Routledge.